

БИОЛОГИЯНЫН ИНТЕГРАЦИЯЛАНГАН «АДАМ, АНЫН ДЕН СОЛУГУ ЖАНА КУРЧАП ТУРГАН ЧӨЙРӨ» БӨЛҮМҮНДӨ ТҮШҮНҮКТӨРДҮ КАЛЫПТАНДЫРУУНУН ЖАНА ӨНҮКТҮРҮҮНҮН МААНИЛҮҮ ШАРТТАРЫ

АПСАЛИЕВА А.Т.

bibliosu@rambler.ru

9-класстын биология курсунун интеграцияланган курсунун мазмуну окуучуларда цитология, анатомия, физиология, алгачкы медициналык жардамдын негиздери, психология, валеология жана экология боюнча билимдерди калыптандырат. Ошондуктан биологиянын 9-класстагы бөлүмүнүн мазмунунун негизин биологиялык, экологиялык жана валеологиялык түшүнүктөр түзөт, алар адамдын организмнин физикалык жана функционалдык мүмкүнчүлүктөрүн тереңирээк үйрөнүүгө, ошондой эле окуучуларды адеп-ахлактык тарбиялоону ишке ашырууга мүмкүндүк түзөт.

9-класстын биология бөлүмүнүн түшүнүктөрүн ырааттуу калыптандыруу нервдик жөнгө салуунун (регуляциянын), гуморалдык жөнгө салуунун жана иммундук системанын өз ара байланыштарын байкоого жардам берип, адамдын организмнин бүтүндүгү жөнүндө түшүнүктү ачып берет. Түшүнүктөрдүн логикалык калыптанышы «Адам, анын ден соолугу жана курчап турган чөйрө» бөлүмүнүн негизги милдетин – азыркы күндө актуалдуу болгон ден соолукка керектөөнү калыптандыруу милдетин ишке ашырууга көмөктөшөт. (1)

9-класстын биология курсунун интеграцияланган курсунун түшүнүктөрүн эң жакшы өздөштүрүү үчүн биз түшүнүктөрдү калыптандырууга жана өнүктүрүүгө оң таасир кылуучу шарттарды аныктоого аракет кылып көрдүк. Изденүү этабында түшүнүктөрдү калыптандырууга жана өнүктүрүүгө жардам берүүчү төмөнкү шарттарды аныктадык:

1. 9-класстагы биология курсунун валеологиялаштырылган мазмунун чечмелөө, бул бизге экологиялык, биологиялык жана валеологиялык түшүнүктөрдү калыптандырууга мүмкүндүк берди.

Адамдын экологиясы, валеологиясы жана биологиясы боюнча билимдер бүгүнкү күндө актуалдуу болгон ден соолукка керектөөнү калыптандыруу, аны сактоо жана көбөйтүү үчүн зарыл болуп саналат. «Антропоцентризмден биоцентризмге» биологиялык парадигмасы жана «дүйнөлүк коомчулуктун туруктуу өнүгүү концепциясы» (1992-ж.) коом адамды, курчап турган чөйрөнү жана социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрдү бири-биринен ажыратылган түрдө карай албай турганын көрсөттү. Биз адам жөнүндө органикалык дүйнөнүн физикалык бирдиги катары болушунча толук билимдер «Адам, анын ден соолугу жана курчап турган чөйрө» интеграцияланган курсун үйрөнүүдө алынат деп эсептейбиз, анда адамдын организми менен чөйрөнүн факторлорунун ортосундагы өз ара байланыш байкалат, ошондой эле ден соолукту сактоонун салттуу жана салттуу эмес ыкмалары менен тааныштыруу аткарылат.

Бүгүнкү күндө окуучулардын болжол менен 80%ы өнөкөт оорулар менен ооршат. Ошондуктан биз теориялык билимдерди мотивдештирүүнү жана тереңдетүүнү түшүнүктөрдү калыптандыруунун жана өнүктүрүүнүн маанилүү шарттары катары эсептейбиз. Түшүнүктөрдү мотивделген түрдө киргизүү окуучулардын алдында конкреттүү экологиялык жана валеологиялык билимдерди окуучулардын өз ден соолугун жана башка адамдардын ден соолугун сактоого жана чындоого багытталган практикалык ишмердикте колдонуунун жолдорун ачып берүүгө өбөлгө түзөт.

2. Анатомиялык терминдерди кыскартуунун эсебинен экология жана валеология боюнча теориялык билимдерди тереңдетүү. Көптөгөн анатомиялык терминдер менен толтурулган мазмун окуучуларга дайыма эле оң таасир кылбайт, бул жаңы сөздөрдү тынымсыз жаттоо менен шартталган. Биздин оюбузча, мазмунда ачык чагылдырылган себеп-натыйжалык өз ара байланыштар түшүнүктөрдү калыптандырууда чечүүчү элемент болуп саналат.

3. Теориялык билимдерди бекемдөөгө багытталган лабораториялык иштердин жана милдеттүү өзүн өзү байкоолордун санынын чоңойтулушу.

Лабораториялык иштердин санынын чоңойтулушунун эсебинен окуучулар алгачкы медициналык жардам көрсөтүүнүн практикалык көндүмдөрүнө ээ болушат, өздүк гигиенанын эрежелери менен таанышат, адамдын түзүлүшүн жана функционалдык системалардын ишмердигинин чөйрөнүн факторлорунун таасиринин астында өзгөрүү себептерин үйрөнүшөт, бул 9-класстын биологиясын окутууда түшүнүктөрдү бекемдөөнүн жана өнүктүрүүнүн зарыл шарты болуп саналат.

4. 9-класстын биологиясынын интеграцияланган курсунун мазмунун логикалык жактан ырааттуу чечмелөө.

9-класстын биологиясынын интеграцияланган курсунда түшүнүктөрдү калыптандыруунун маанилүү шарты болуп курстун логикалык жактан ырааттуу чечмелениши эсептелет, мында түшүнүктөр же биологиянын бүткүл курсунда өнүктүрүлөт, же айрым темаларды үйрөнүүдө ачып берилет. Конкреттүү түшүнүктөрдү логикалык ырааттуулукта өнүктүрүү бир кыйла сапаттуу жана тез жүргүзүлдү, бул окуучулардын ой корутундусун чыгаруу билгичтиктери менен шартталды. Биз курстун логикалык-ырааттуу мазмуну таанып-билүүчүлүк кызыгууну өнүктүрүүгө жана гармониялык өнүккөн инсанды калыптандырууга эң натыйжалуу таасир кылуучу валеологиялык, экологиялык жана биологиялык түшүнүктөрдүн системасын калыптандырууга өбөлгө түзөт деп эсептейбиз.

5. Экологиялык жана биологиялык билимдердин идеяларын бириктирүү адамды тирүү организм жана инсан катары тереңирээк үйрөнүүгө жол ачат. Интеграциянын шарттарында адамдын организм, табияттын бөлүгү катары, чөйрө менен өз ара карым-катышта иликтөө негизги идея болуп эсептелет. Бул жагдай чөйрөнүн ар кыл факторлорунун таасири астында организмде болуп өтүүчү физиологиялык жана психикалык процесстерди ачып берүүгө мүмкүндүк берет.

6. Ден соолукка керектөөнү калыптандыруу жана күчтөндүрүү максатында экологиялык, валеологиялык жана биологиялык түшүнүктөрдүн идеяларын бириктирүү.

Адамдын организмдин курчап турган чөйрө менен карым-катышта таанып-билип жатып, окуучулар чөйрөнүн аракеттеринин натыйжаларын байкашат, бул алардын ой жүгүртүү ишмердигин өзүн өзү коргоо зарылдыгы, физикалык өнүгүүгө умтулуу, өздүк гигиенанын эрежелерин сактоо, организмди чыңдоо боюнча чараларды аткаруу жөнүндө тыянактарды чыгарууга алып келет.

7. Баңгилик жана алкоголизм проблемасына олуттуу көңүл бурулду.

Тест-сурамжылоону анализдеп, биз өспүрүмдөрдү көбүрөөк санааркаткан маселе баңгилик жана алкоголизм маселеси экени жөнүндө тыянакка келдик. Ошондуктан органдар системаларын үйрөнүүнүн бардык мезгилинде баңгизаттардын жана алкогольдун адамдын организмине тийгизген таасири жөнүндө түшүнүктү калыптандырдык, бул окуучулардын дүйнөтаанымын калыптандырууда жана аларды тарбиялоодо маанилүү аспект болуп эсептелет.

8. Окутуунун айкалыштырылган методдорун 9-класстагы биологиянын интеграцияланган курсун окутууда колдонуу.

Окутуу методдору түшүнүктөрдү калыптандырууда жана өнүктүрүүдө олуттуу роль ойношот. Биз окутуунун методдорун өз ара айкалыштыруу түшүнүктөрдү болушунча натыйжалуу өнүктүрүүгө шарт түзөт деп эсептейбиз. Ар түрдүү методдор окутулуучу түшүнүктөрдү жеткиликтүү түшүндүрүүгө жардам берет, ошондой эле ал түшүнүктөрдү сүрөттүк жана натуралдык көрсөтмөлүүлүк менен бекемдеп, окуучулардын окуу материалына карата белгилүү бир мамилесин жаратат.

9. Интеграцияланган курсту болушунча интенсивдүү окутуу үчүн эстутумду жакшыртууга, көңүлдү топтоого жана алынган билимдерди аңдап түшүнүүгө багытталган ар кыл ыкмаларды жана окутуунун активдүү формаларын колдонобуз.

10. Окутуу процессинде окуучулардын өз алдынча ишмердигин уюштуруу.

Өз алдынча иштерди аткаруу окуучулардын ой жүгүртүү ишмердигин активдештирет, анын жүрүшүндө окуучулар кеңирээк маалыматтарды алышат, бул 9-класстагы биологиянын интеграцияланган курсунун түшүнүктөрүн туура калыптандырууга өбөлгө түзөт. Өз алдынча иштерди жүргүзүп, окуучулар алынган билимдерди системага келтиришет, логикалык ырааттуулукту

түзүшөт, бул үйрөнүлгөн түшүнүктүн аңдап-түшүнүлүү ыктымалдуулугун жогорулатат. Кошумча булактар менен иштеп чыгып, окуучулар түшүнүктүн маңызынын толугураак картинасын алышат, анткени билимдерди анализдешет жана синтездешет.

12. Окуучулар тарабынан белгилүү бир ырааттуулук менен аткарылуучу изилдөөчүлүк иш окуучулардын ой жүгүртүүсүн алынган натыйжаларды этап-этабы менен жалпылоого багыттайт. Мында алынган натыйжалар иш багытталган факторлорго жараша анализделип, жалпыланып, ушунун өзү менен түшүнүктөрдү калыптандыруу жүргүзүлөт.

13. Окуучулардын таанып-билүү ишмердигин таанып-билүүчүлүк кызыгууну өнүктүрүү теориясына ылайык стимулдаштыруу.

Стимул – бул окуучунун ой жүгүртүү ишмердигине таанып-билүүчүлүк кызыгууга карай берилген түрткү, ал окутуу процессинде эрксиз факторго айланып, түшүнүктөрдү өнүктүрүүгө жардам берет.

14. 9-класстын биология курсунда экологиялык жана валеологиялык түшүнүктөрдү мотивделген түрдө колдонуу.

Окуучулар практикалык жана теориялык билимдер аларга эмне үчүн керек экенин аңдап-түшүнүүгө тийиш. Ушул учурда гана окуучулардын окуу материалын үйрөнүүгө умтулуусу негиздүү болот.

15. Мугалим менен окуучулардын ортосундагы жагымдуу өз ара мамиле.

Мугалимге карата оң мамиле окуучулардын билим алууну каалоосун өнүктүрүүгө жардам берет, бул жагдай окуучу менен мугалимдин ортосундагы карым-катышты маанилүү деп эсептөөгө негиз берет.

16. Дифференцияланган мамиле жана окуучуларды окутуу процесси.

Окуучулардын ой жүгүртүү ишмердиги жана маалыматты кабыл алуу типтери бирдей эмес, бул түшүнүктөрдү өздөштүрүүнү жана өнүктүрүүнү камсыз кылуучу дифференцияланган мамиле жасоону талап кылат. Адамдын экологиясы, валеологиясы жана биологиясы боюнча түшүнүктөрдү өнүктүрүү адамдын биологиясы курсунун бардык мезгилинде, экология жана валеология боюнча билимдерди көбөйтүүнүн эсебинен жүргүзүлдү. Бул үчүн биз окуучулардын көңүлүн экологиялык жана валеологиялык билимдерге көбүрөөк бурдук, анатомиянын жана физиологиянын гана маселелерин карабастан, экологиялык факторлордун таасиринин натыйжасы катары функционалдык өзгөрүүлөрдү да карадык, ошондой эле ден соолукту сактоонун ыкмалары да иликтенди. (2.3.4.).

Изилдөө ишинин жүрүшүндөгү көптөгөн байкоолордон улам түшүнүктөрдүн ийгиликтүү калыптанышынын шарттары катары төмөнкүлөрдү көрсөтүүгө болот:

- Окуучулар экологиянын жана валеологиянын маселелерине кызыгышат;
- Түшүнүктөрдүн логикалык жактан ырааттуулугу иштелип чыккан;
- Түшүнүктөрдүн маңызын чагылдырган мисалдар көп колдонулат;
- Сүрөттүк жана колдон келишинче натуралдык көрсөтмөлүүлүк колдонулат.
- Түшүнүктөрдү натыйжалуу өнүктүрүү үчүн методдордун системасы иштелип чыккан;
- Көзөмөлдөө системасы иштелип чыккан.

Адабияттар

1. Верзилин Н.М. Проблема развития понятий в процессе обучения Советская педагогика. – 1982. - № 3. – С.12 – 9.
2. Бабаев Д.Б., Шентурк С. Профилдик багыттагы мектептерде окуучулардын чыгармачылык жондомдуулукторун онуктуруу. Б.: 2012. – 160б.
3. Апсалиева А.Т. Развитие познавательного интереса и активизация учебной деятельности на уроках биологии. – Б.: Айат. 2011.- 48с.